

LXI
3-4
2014.

КЊИЖЕВНОСТ
И ЈЕЗИК

КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

САДРЖАЈ ЗА 2014. ГОДИНУ

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Панајотис Асимопулос	Јоргос Сеферис и Иван Лалић: „Аргонаути“ .....1-2.....1
Јелена Р. Јовановић Симић	О појму „Матерњи језик“ и о српском матерњем језику.....1-2.....13
Милена С. Малешевић	Наратолошки приступ делу Павла Угриновау настави: <i>Стара породична кућа</i> као наратолошки проблем .....1-2.....29
Гордана С. Покрајац	Једна античка басна у стиховима Динка Рањине .....3-4.....205
Радоје Д. Симић	О „фрази“ са лингвистичког гледишта.....3-4.....191
Јелена Р. Јовановић Симић	О прототипичним и маргиналним напоредним везницима / координаторима: пример координатора <i>ито... ито</i> .....3-4.....219
Јован М. Чудомировић	

ПРИЛОЗИ

Гордана С. Јањушевић Лековић	Синтаксичке фигуре у језику Милоша Црњанског.....1-2.....43
Милена М. Јовановић	Нека питања транскрипције имена: грчки и српски језик.....3-4.....285
Томислав Ж. Јовановић	Ћирилометодијевско поимање учитеља у српској средњовековној књижевности .....3-4.....265
Наташа П. Књајић	Улога школске библиотеке у настави српског језика и књижевности .....3-4.....299
Сузана Р. Лаловић	Један Андрићев хумористички јунак.....1-2.....57
Дејана М. Милијић Субић	Историјски и друштвени оквири настанка косовског мита.....3-4.....315
Милка В. Николић	Корелација наставе српског језика са стручним предметима у средњим стручним школама (стилистичка анализа пословног писма).....3-4.....271
Бранкица Б. Чигоја	Употреба ћирилице код фрањевачких писаца од Матије Дивковића до Стипана Марковца Маргитића.....3-4.....237
Гордана Р. Штасни	Лична имена по <i>Вуку</i> .....3-4.....249

НАСТАВА

Маријана Р. Богдановић	О роду и броју именица у основношколској и средњошколској настави.....3-4.....353
Милорад Р. Дашић	Народна књижевност у методикама наставе .....3-4.....343

Владимир С. Димитријевић	Језичкостилска анализа одломака <i>Сеоба</i> Милоша Црњанског.....	3-4.....371
Елизабета М. Каралић	Српска средњовековна књижевност у настави.....	1-2.....119
Оливера Р. Крупсж	Песма нас је одржала – појзи хвала!.....	3-4.....385
Весна Ј. Ломпар Мипа М. Пејић	Примена језичких игара у настави граматике српског језика.....	3-4.....329
Светлана Б. Марковић Штрбац	Књижевна археологија: Еп о Гилгамешу и могућности интердисциплинарног приступа настави књижевности старог века.....	1-2.....109
Светлана К. Миловановић	Рефлексивни елементи у родољубивој песми.....	1-2.....95
Слободан Ђ. Новокмет	Компјутерски термини у настави правописа српског језика.....	1-2.....81
Анђелка М. Петровић	Веб 2.0 алати – алати савремене наставе.....	1-2.....69
Милана З. Ракић	Јесењина <i>Песма о керуци</i> у наставном процесу.....	1-2.....131

ПРИКАЗИ

Александра П. Бјелић	„Који оно добар јунак бјеше?“.....	1-2.....147
Александра П. Бјелић	„Није благо ни сребро ни злато већ је благо што је срцу драго“.....	3-4.....425
Маријана Р. Богдановић	Настава матерњег језика на темељима прагматике.....	1-2.....153
Ана В. Вукмановић	Више од приручника <i>Биље у традиционалној култури Срба</i>	3-4.....429
Јелена В. Јовановић	<i>Фигуре читања</i> – модели тумачења.....	1-2.....163
Наталија И. Лудошки	Класик савременик.....	1-2.....159
Душица М. Мињовић	Спреми се да говориш.....	3-4.....419
Зона Мркаљ	Са промоције часописа „Братство“ за 2014. годину.....	3-4.....407
Зорица В. Несторовић	Асоцијације у наставничкој пракси.....	3-4.....415
Ана З. Ранђеловић	<i>Граматички огледи</i> В.П. Гуткова.....	1-2.....143
Миодраг Сибиновић	Медаљони о српској књижевности, универзитету и друштву.....	3-4.....401

ХРОНИКА

Анђелка Павић	Рад Друштва за српски језик и књижевност у Хрватској од 1998. до 2008. године.....	1-2.....171
Првослав Т. Радић	Јапански скупови о Србији и српском језику.....	1-2.....179

IN MEMORIAM

Бранка Р. Брчкало Бранислав В. Чегар	Сјећање на лик драге професорке Рајке Божовић (1931–2014).....	3-4.....443
Божо Б. Ћорић Александар Милановић	Бранкица Гвоздић Чигоја (1956–2014).....	3-4.....435

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.....	1-2.....183
УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА.....	3-4.....441

УДК: 371.3::811.163.41
811.163.41'367.622'366.52МАРИЈАНА Р. БОГДАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
БеоградОригинални научни рад
Примљен: 22.10.2014.
Прихваћен: 19.11.2014.О РОДУ И БРОЈУ ИМЕНИЦА У ОСНОВНОШКОЛСКОЈ И
СРЕДЊОШКОЛСКОЈ НАСТАВИ¹

Рад је базиран на истраживању које је спроведено са ученицима основне и средње школе, а тиче се провере знања о граматичком роду и броју именица. У обзир су узете, поред типичних примера, и збирне именице, потом именице са наставком *-а* које реферишу на мушку особу, као и именице које су у нашим граматицама означене термином *плуралија тантум*. Резултати показују две ствари: прво, различите критеријуме за предиктабилност граматичког рода именица код ученика основне и средње школе и друго, приличан степен незнања ових категорија када су посредни збирне именице и именице из класе *плуралија тантум*, и на основношколском и на средњошколском узрасту. У раду се дају и предлози за успешнију обраду ове наставне теме, како би се знање ученика учинило и трајнијим и функционалнијим.

Кључне речи: настава српског језика, именице, граматичке категорије, род, број.

1. Уводна реч

Род и број су базична граматичка својства именица, при чему је род инваријантна класификациона категорија, што значи да једна именица по правилу има само једну родовну ознаку (маскулинску, фемининску или неутрумску), док је број морфолошка категорија, јер је њена вредност условљена посебним обликом именице (сингуларом или плуралом).

* Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs; marijanabogdanovic01@gmail.com

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је излаган на 18. конгресу Савеза славистичких друштава Србије, одржаном на Филолошком факултету у Београду у периоду од 29. до 31. августа 2014. године.

Именички род и број су наставне јединице предвиђене за обраду и на основношколском и на средњошколском узрасту, али ученичко знање о њима, нарочито када се одаберу нетипични, рецимо „тежи“ примери, није на задовољавајућем нивоу. Када је у питању категорија броја, у те „теже“, „компликованије“ случајеве иду сви примери који су у нашим граматикама означени терминима *сингуларија тантум* и *плуралија тантум*. Када је посреди категорија именичког рода, онда се нарочито спорним показује род збирних именица, као и именица са фемининским наставком *-а* које реферишу на мушку особу. Због тога је главни задатак нашег истраживања била провера знања граматичког рода и броја наведених група именица, код основаца и код средњошколаца.

Ове именичке категорије обрађене су у граматикама за све нивое образовања, а предмет су и бројне научне и стручне литературе, како домаће тако и стране. Упркос томе, многа питања у вези са овом темом, нарочито са категоријом рода, и даље остају отворена – почев од схватања појма „род“ у лингвистици, преко његовог дефинисања, избора индикатора за његову предиктабилност, па до одређених нормативистичких питања.²

2. Род и број именица у наставним плановима и програмима

Један од основних програмских захтева у основношколској настави језика односи се на поступност и селективност у начину презентације наставних садржаја. Под њима се подразумева адекватан избор суштинских језичких законитости и њихова презентација у континуираним низовима, у складу са узрастом ученика.

Основне информације из морфологије, на пример, ученици добијају већ у II разреду основне школе, а затим се граматички садржаји из ове области из разреда у разред проширују и у концентричним круговима, поступно и селективно, изучавају до краја основношколског образовања.

Према важећем наставном програму и начину његовог остваривања³, у II разреду основне школе у оквиру вежби говорења, слушања, читања и писања, поред учовања речи које именују предмете и бића, уводи се и разликовање рода

² Добар преглед различитих приступа именичкој категорији рода у нашој литератури дат је у чланку Мирослава Николића „Природни и граматички род именица“ (в. списак литературе на крају рада).

³ Сви изводи из наставних планова и програма за основне и средње школе преузети су са сајта Завода за унапређење образовања и васпитања: <https://www.zuov.gov.rs>. При томе је у обзир узет, када је посреди средња школа, наставни план и програм за гимназије општег типа, у којем је за предмет Српски језик и књижевност предвиђено по 4 часа недељно. Када је у питању основна школа, ако изузмемо први разред, у којем само на наставу почетног читања и писања одлази 100 часова, у свим осталим разредима, од II до VIII, настава језика је заступљена са просечно 50 часова годишње. У средњој школи је за наставу језика предвиђена скоро петина наставних часова годишње – око 30 у сваком разреду (према Брборић 2004: 44–45). Међутим, реализација садржаја из граматике у

и броја код тих речи, али без именовања ових категорија. Наставни програм за III разред предвиђа обраду заједничких и властитих именица, при чему се опет указује на њихов род и број, али се ни на овом нивоу образовања ове граматичке категорије не обрађују. Тек је наставним програмом за IV разред, уз обраду збирних и градивних именица, предвиђена и обрада граматичких категорија рода и броја ове врсте речи – њихово именовање и дефинисање. Што се тиче другог циклуса основношколског образовања, наставна јединица *Грамматичке категорије променљивих речи (код именица: род и број ...)* налази се у наставном програму за VII разред.

Када је у питању средња школа, обрада именица и именичких категорија предвиђена је наставним програмом за II разред, где налазимо следеће наставне теме: *Именице. Именичке категорије: падеж и број; род. Врсте именица. Основно о деklinацији именица.*

3. Род и број именица у уџбеницима и граматицама

Грамматичке категорије рода и броја код именица предвиђене су за обраду у IV и VII разреду основне школе, с тим што се на њих указује, али без именовања и дефинисања, и у млађим разредима првог циклуса основношколског образовања – у другом и трећем. Систематизација и проширивање знања о овој наставној јединици, када је посреди средња школа, предвиђа се наставним програмом за II разред.

Имајући у виду наведени распоред обраде рода и броја именица у току основношколског и средњошколског образовања, консултовали смо неколико уџбеника за IV и VII разред основне школе и за II разред средње школе, како бисмо се упознали са уџбеничком обрадом ове наставне јединице. У разматрање су узети следећи уџбеници:

1. Милија Николић, Мирјана Николић, *Српски језик и култура изражавања за 4. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2000.
2. Рајна Драгићевић, *Српски језик и култура изражавања за 4. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2011.
3. Милија Николић, *Српски језик и култура изражавања за 7. разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
4. Весна Ломпар, *Српски језик за седми разред основне школе*, Београд: Klett, 2011.
5. Љ. Николић, Ж. Станојчић, Д. Кликовац, *Језик и језичка култура: за други разред средње школе*, Београд: Српска школска књига, 2003.

средњим школама прилично је спорна. У неким школама се настава језика заобилази у корист наставе књижевности, а у неким се пак за њу одваја мањи број часова од предвиђеног.

У уџбеницима за IV разред основне школе, када је посреди обрада именичког рода, понуђен је једноставан модел: речи које помажу да се утврди род именица јесу показне заменице *тај* (за м. род), *та* (за ж. род) и *то* (за с. род). Тако је у оба наведена уџбеника за IV разред. Што се тиче обраде броја именица, у уџбенику Милије Николић, уз типичне примере за облике јединине и множине заједничких именица, стоји и напомена да властите и градивне именице по правилу немају множинске облике, али да се понекад могу наћи и у множини. Такође је истакнуто да збирне именице немају облике за множину, јер оне својом јединицом означавају збир више бића и предмета (31). Дакле, ученици већ у нижим разредима основношколског образовања науче да род именица одређују на једноставан начин: стављањем испред именице одговарајућег облика показне заменице: *тај*, *та*, *то*. Примењујући овај једноставан тест, ученици лако успевају одредити категорију рода именица, па се чини да је ово једна од наставних јединица која се на школском узрасту најлакше и најбрже савладава.⁴

У уџбенику Весне Ломпар за седми разред стоји напомена да свака именица може бити само једног рода: мушког, женског или средњег, а када је у питању категорија броја, уводе се појмови *сингуларација тантум* (за именице које имају само облик јединине) и *плуралација тантум* (за именице које имају само множински облик) и наводе се типичне врсте именица које по свом граматичком броју припадају овим двама групама (25–26).

У уџбенику *Језик и језичка култура за други разред средње школе* присутна је дистинкција између граматичког и природног рода именица. Тако стоји да се граматички род именице одређује „према њеној промени (деклинацији): именице прве врсте су мушког или средњег рода (у зависности од промене); именице друге врсте – средњег рода; именице треће и четврте врсте – женског рода“. Даље се истиче да именице које означавају особе имају и природни род, одређен полом те особе. „У неким случајевима постоји неслагање између граматичког и природног рода именице: нпр. именица *слуга* мења се по трећој врсти – дакле, граматички је женског рода, а означава мушкарце – дакле, по свом значењу је природног мушког рода“ (43).

⁴У овом погледу нарочито је илустративно истраживање које је у септембру 2006. године Рајна Драгићевић спровела са ученицима пет одељења петог разреда једне основне школе у Београду. Тест који су ученици решавали састојао се од питања којима су обухваћене све граматичке области предвиђене наставним програмом за IV разред основне школе. Циљ истраживања је био да се провери које су граматичке партије четвртацима најлакше, а које најтеже за савладавање. На тесту се један задатак односио на одређивање рода и броја именица, али само у типичним случајевима – код заједничких и апстрактних, али не и код градивних и збирних именица. Показало се да су ученици од свих граматичких проблема са којима се срећу у IV разреду најбоље савладали род и број именица, јер је чак 97% ученика овај задатак тачно решило. Ауторка високу фреквентност тачних одговора (иако су били проверавани само типични примери) доводи у везу и са чињеницом да је ова граматичка тема присутна у наставним програмима за неколико разреда основне школе, што значи да сваки сложенији граматички проблем очигледно треба неколико година провлачити кроз програме. О резултатима целокупног истраживања исп. Драгићевић 2007.

Ова подела на „граматички“ и „природни“ род уобичајена је у уџбеницима, и основношколским и средњошколским, а присутна је и у граматицама, за све нивое образовања. Тако је и у *Граматици српског језика за основну школу* Душке Кликовац: „Род који се одређује на основу деκлинације именице назива се граматички род и њега имају све именице. Именице које означавају бића имају природни род“. Код већине именица граматички род и природни род (заснован на полу именицом означеног бића) се поклапају, међутим, у неким случајевима граматички род није једнак природном: „Именице *слуга, судија, тата, момчина, Никола, Сима* итд. су природног мушког рода (јер означавају особе мушког пола), а граматичког женског рода (јер се мењају као именица *жена*); *момче, девојче* су природног мушког, односно женског рода (означавају особу мушког, одн. женског пола), а граматичког средњег (јер се мењају као именица *дете*); а *девојчурак, бабац* природног су женског рода (јер означавају особе женског пола), а граматичког мушког (јер се мењају као именица *дечак*)“ (75).

Термини „природни“ и „граматички“ род доследно се примењују и у *Граматици српског језика за гимназије и средње школе* Живојина Станојчића и Љубомира Поповића: „Род именица одређује се на основу њихове промене (типа деκлинације) ... и пошто се одређује на основу граматичких карактеристика именице (њене деκлинације), овакав род се зове и граматички род“ (304). Међутим, овај модел означавања именичког рода у нашем језику није доследно спроведен, па се за многе именице каже да су по облицима промене – једног рода, а по атрибуту уз њих – другог. „Именице као што су: *тата, деда, владика, судија, ага* – имају промену именица са јединским номинативним завршетком *-а*, дакле, граматичког су женског рода (као именице *жена, кућа*), али су природног мушког рода, јер је конгруентни атрибут уз њих као уз именице [*добар*] *човек, [добар] учитељ*, дакле: *добар тата, добар владика, добар судија*“ (79).

И према Михаилу Стевановићу род именица је двојак – природни и граматички. Тако се именице типа *Никола, војвода, владика* „и поред тога што именују мушка лица, граматички, тј. својим обликом, али не и обликом свог атрибута, слажу с именицама женског рода на *-а*“ (177).

Дакле, за наведене граматичаре именички род је дихотоман – природни и граматички, при чему је као индикатор природног рода узет конгруентни атрибут, односно пол именичког референта, а као индикатор граматичког рода – тип деκлинације, односно номинативни завршетак именице.⁵

⁵ У литератури, међутим, постоје и другачија виђења рода као базичне номиналне категорије. Мирослав Николић, на пример, искључује поделу на граматички и природни род будући да природни род није граматичка (морфолошка), већ лексичко-семантичка категорија: „Као граматичка, морфолошка (а не лексичка) категорија, постоји само један род именица – граматички. Све именице имају граматички род (мушки, женски или средњи), без обзира на то да ли значе (виша) бића или предмете, појаве, психичке доживљаје и др. За морфологију није релевантна сама чињеница да нека именица означава биће одређеног пола (што се обично наводи као примарна карактеристика тзв. природног рода именица) нити чињеница да неке од тих именица имају деκлинацију нестипичну за већину других именица које означавају мушки или женски пол (типа *владика, девојче* итд.), већ само различит облик конгруентних речи уз такве именице“ (Николић 2002/2003: 192). Уп. и Томић 2011.

4. Резултати истраживања

4.1. Циљ овог истраживања јесте проверавање знања ученика основне и средње школе о категорији граматичког рода и броја именица – у првом реду код нетипичних представника одређених именичких врста. Зато смо осмислили анкету која је спроведена међу 47 ученика осмог разреда једне основне школе и 54 ученика трећег разреда једне средње школе.⁶ Закључке свакако због ограничености узорка не можемо генерализовати, али можемо указати на постојање конкретних проблема у обради ове наставне теме.

Грамматичке категорије рода и броја код именица су наставне јединице које су присутне у наставним програмима за неколико разреда у току основношколског и средњошколског образовања, те би било реално очекивати да је ученичко знање о њима функционално и стабилно. Међутим, спроведена анкета показује да су ученици прилично поколебани када треба одредити граматички род неке именице, на првом месту јер нису сигурни којим параметрима треба да се воде приликом идентификације граматичког рода именица. Грешке у одређивању броја именица такође су честе, али разлоге томе треба тражити у пропустима током обраде ове граматичке категорије и у основној и у средњој школи, у првом реду – у инсистирању на типичним примерима, а запостављању тзв. „тежих“ примера (на пример, именица обухваћених терминима *сингуларија тантум* и *плуралија тантум*)

4.2. У првом задатку је од ученика тражено да у наведеним стиховима (*Кад млидијах умрети*, Б. Радичевић) подвуку све именице граматичког⁷ средњег

П. Мразовић и З. Вукадиновић такође за основни индикатор граматичког рода узимају облик конгруентне речи: „Род именица је граматичка категорија која се огледа у слагању детерминатива, придева и глаголских облика који разликују род са именицом“. Тако су по овим ауторима именице типа *Никола, судија* искључиво мушког рода (Мразовић и Вукадиновић 1990: 191–193).

Сличан приступ категорији рода налазимо и у раду С. и Г. Ресел – *Род, број и антонимија у српскохрватском језику*. Аутори, наиме, истичу да се род српскохрватских именица – изузимајући случај када је инхерентна семантика на основу доминантног природног пола јасна (нпр. муж – жена) – може са сигурношћу одредити само на основу синтагматског контекста, тј. додавањем именици једне речи (или ако се њоме супституише) која познаје диференцијацију рода као корелацију конгруенције. Тако су називи за особе мушког пола као што су *деда, слуга* итд., без обзира на женску деklinацију, граматички мушког рода (Ресел 1984: 162).

Према *Хрватској граматици* род је „граматичка категорија која се очитује у слагању именица с придјевским речима, а може бити мушки, женски и средњи“ (Барић и др. 1997: 101). О граматичком, именичком роду – који је предиктабилан искључиво помоћу конгруенцијског индикатора исп. и Тафра 2001, 2008.

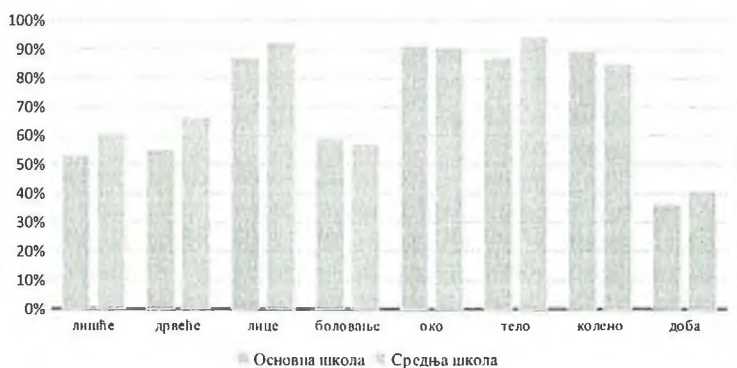
У светској лингвистици нарочито су доминантне теоријске поставке Г. Корбета, по којима је род категорија дефинисана слагањем именице и других речи са којима је именица у синтаксичкој вези, односно категорија за чије су постојање неопходне потврде о конгруенцији (Корбет 1991: 307).

⁶ Анкетом су обухваћени ученици двеју београдских школа – основне школе Иван Гундулић и Девете гимназије Михаило Петровић – Алас.

⁷ Имајући у виду уџбеничку обраду ове наставне јединице, по којој се инсистира на разлици између природног и граматичког рода, ми смо у питањима експлицитно нагласили да тражимо граматички род именице. Поред генералног увида у ученичко знање категорије рода именица, нас занима и критеријум којим се ученици воде приликом одређивања граматичког рода именица.

рода. Текст садржи укупно осам именица средњег рода које је требало подвући: *лишће, дрвеће, лице, боловање, око, тело, колена, доба*.

Збирни резултати првог задатка, за основну и за средњу школу, приказани су на графикону 1.⁸

На графикону 1 примећујемо следеће:

1. Најбољи резултат је остварен приликом препознавања именица *око, тело, колена* и *лице*. То су типичне именице средњег рода, за завршецима *-о* и *-е*, које се често наводе као примери приликом обраде ове наставне јединице, те стога не чуди овако велики проценат тачних одговора, и код основаца и код средњошколаца.

2. Нешто слабији резултат учавамо код збирних именица *лишће* и *дрвеће*: тек код нешто више од половине основаца и код око 65% средњошколаца ове две речи су сврстанс у именице средњег рода. Резултат није задовољавајући ни код глаголске именице *боловање*. Овакви одговори директно указују на потребу за темељнијом обрадом збирних и глаголских именица, али и за чешћим навођењем примера из ових значењских група приликом обраде граматичке категорије именичког рода.

3. Најмањи проценат ученика (36,2% основаца и 40,8% средњошколаца) у именице средњег рода уврстио је и именицу *доба*. Будући да је ово једина именица средњег рода у српском језику која има наставак *-а* (иначе типичан за женски род), овакав резултат не изненађује, већ изричито наглашава потребу да се у функционалној настави граматике чешће инсистира на нетипичним примерима и несистемским припадницима одређених категорија.⁹

⁸ Деветоро ученика средње школе (16,6%) и седморо ученика основне школе (14,9%) подвлачили су и неке именице женског рода (*глава*) и/или мушког рода (*гроб*), па чак и речи које нису именице (*клеца, зеленога, дође*). Овим грешкама је тешко наћи узрок.

⁹ Именица *доба* не само по томе што је једина именица средњег рода са фемининским морфолошким обележјем већ и по својој парадигматској структури представља својеврстан граматички изузетак (више о томе исп. Ковачевић 2006: 246–255).

4. Само 20,8% ученика (23,4% основаца и 18,5% средњошколаца) су задатак урадили потпуно тачно, односно у датим стиховима подвукли су сваку именицу средњег рода, не подвлачећи притом ниједну именицу која није средњег рода.¹⁰ Није било ученика који нису одговорили на овај задатак или су га урадили потпуно нетачно.

4.3. У другом задатку провераван је граматички род именица код којих се конгруенцијски индикатор не подудара са полом бића на који именица реферише.

То су следеће именице: *девојчурак*, *момче*, *девојче*, које се, иначе, у грама-тикама и уџбеницима често наводе као примери за непоклапање граматичког и природног рода именица.

У овом задатку забележен је генерално висок проценат тачних одговора на постављен захтев¹¹: именици *девојчурак* је исправну ознаку граматичког рода (мушки род) доделило 85,1% основаца и 90,6% средњошколаца. Сличан резултат је добијен и код именица *момче* (ОШ – 83%, СШ – 86,8%) и *девојче* (ОШ – 88,7%, СШ – 91,5%), које су средњег рода иако реферишу на особе мушког, односно женског пола. Овако уједначени одговори показују да је код већине тестираних ученика знање о граматичком роду овог типа именица прилично стабилно и ваљано – раздвојен је семантички план од граматичког (или уже: морфолошког) и предиктабилност рода је одређена чисто граматичким критеријумима. Код мањег броја ученика пак семантички фактори су превладали над граматичким, те су овим именицама, и поред изричитог захтева за граматичким родом, додељивани женски, односно мушки квалификатори (према полу референта на који се именица односи).¹²

4.4. У трећем задатку је из датог текста требало издвојити све именице граматичког женског рода. То су следеће именице: *опрезност*, *колиба*, *слуге*, *очи*. Резултати су приказани на графикону 2.¹³

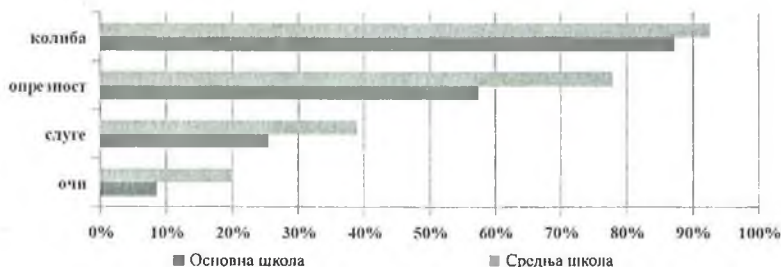
¹⁰ Овде не можемо улазити у то да ли би овај проценат био бољи да су ученици били подвргнути тестирању за оцену, што свакако доприноси већој мотивисаности, концентрисаности и усредсређености на тест.

¹¹ На овај задатак није одговорио само један ученик средње школе (1,8%).

¹² Бранка Тафра у својим радовима подвлачи чињеницу да ни у једном језику, чак ни у онима који имају двородни састав као што је француски, не постоји потпуна мотивисаност рода полом, а поготово то не може бити у трородним језичким системима (Тафра 2008: 220). Дејвид Кристал изричито наглашава да „граматички род није у вези са полом, али има важну улогу у сигнализацији граматичких односа између речи у реченици (слагање придева с именицом) (Кристал 1998: 323). Уп. и Ивић М. (1989: 33): „Као што је познато, граматичко обележавање рода у српскохрватском није доследно усаглашено са разликовањем по полу“.

¹³ Три основца и два средњошколца су, уз именице женског рода, подвукли и именице мушког и/или средњег рода (*двор*, *сан*, *време*), али су сви анкетирани ученици одговорили на овај задатак.

Графикон 2. Процент ученика који су из текста издвојили тражене именице

Најбољи резултат остварен је код именице *колиба*, што је и очекивано будући да је номинативни завршетак *-а* стандардни морфолошки показатељ женског граматичког рода. Именицу *опрезност* подвукло је 78,8% средњошколаца и 57,4% основаца. Ова именица одудара од типичног модела због свог јединског номинативног наставка *-ø*, који је иначе резервисан за мушки род, и посебних наставака у парадигми. Конгруентни атрибут уз овај тип именица пак показује да су оне граматичког женског рода (Станојчић и Поповић 2008: 80). Мањи проценат ученика основне школе који су издвојили ову именицу може бити узрокован чињеницом да је обрада деклинационих типова именица предвиђена наставним програмом за средњу школу, када ће се и истаћи постојање два типа парадигме именица женског рода – оних са наставком *-а* и оних са *-ø* наставком у номинативу јединице.¹⁴

Именицу *слуге* подвукло је свега 25,5% основаца и 38,9% средњошколаца. Резултат не изненађује јер, кад је именица у множини, ученици најчешће полазе од јединске форме, а у овом случају у јединици је нарушена стандардна веза *-а* парадигматског индикатора и женског конгруентног атрибута. Множински облик *слуге*, међутим, искључиво је женског рода (*те слуге*). Женска родовна ознака у плуралу важи за целу једну групу именица на *-а* која реферише на мушку особу, што је чињеница која се ученицима мора предочити.

¹⁴ Милка Ивић, на пример, истиче да граматички род именица уме да буде провидан чешће него што би се то очекивало, захваљујући интервенцији одређених граматичких момената: „У свим језицима, па и у српскохрватском, налазимо на појаву граматикализације (тј. на појаву граматичке обавезности) конкретних спојева: одређени тип именничког значења + одређени тип морфолошке структуре + одређени К индикатор. Тако у српскохрватском налазимо нпр. на групу именица на *-ост* које означавају искли апстрактан појам и које су обавезно женског рода (*благост, радост, интелектуалност, узајалност...*). У таквим случајевима, дакле, довољно је поменути суфиксалну морфему па да тип К индикатора буде апсолутно предиктабилан“ (Ивић М. 1960: 198). Управо наведену чињеницу – да су све именице на *-ост* увек и само граматичког женског рода – у наставној обради ове теме треба подвлачити, јер може утицати на аутоматско додељивње фемининске родовне ознаке свакој именици са номинативном морфемом *-ост* и тиме побољшати стабилност ученичког знања о овим граматичким питањима.

Најлошији резултат је код именице *очи*. Њу је подвукло 8,5% основаца и 20% средњошколаца. Ученици, дакле, немају добро знање о именицама које у једнини имају један род, а у множини други, те на томе током обраде и утврђивања ове наставне теме треба чешће инсистирати (*око* (с. род) – *очи* (ж. род); *ухо* (с. род) – *уши* (ж. род)).

4.5. У следећем задатку провераван је граматички род именица које означавају мушке особе, а према свом морфолошком обележју, номинативном завршетку *-а*, припадају именицама III деκлинационе врсте, дакле, мењају се као већина именица женског рода. То су следеће именице: *деда, тата, ага, владика, колега, Никола, Илија, чикица, декица*. Код њих је, дакле, нарушена стандардна морфолошка комбинација *-а* парадигматског индикатора и конгруенцијског индикатора фемининског типа.¹⁵

Резултати овог задатка показују приличну подељеност мишљења о родовној одредници наведених именица, у зависности од критеријума који се држи као релевантан за предвидљивост граматичког рода.¹⁶ Највећи број основаца (66,6%) је задате речи сврстао у именице граматичког мушког рода. Могло би се рећи да они полазе са синтагматског нивоа, те у идентификацији граматичког рода предност дају атрибутном слагању (што се поклапа са полом особа на које те именице реферишу). У *Граматици српског језика за основну школу* ове се речи третирају искључиво као именице граматичког женског рода (јер се мењају као именица *жена*), а природног мушког рода (јер се односе на особе мушког пола). Већина средњошколаца (78,2%), међутим, у овим случајевима се опредељује за женски граматички род, што значи да у обзир узимају само морфолошку парадигму, што је у складу са родовним одређењем оваквих именица у средњошколској граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића.¹⁷

¹⁵ Уп. и Ивић М. (1960: 197): „Грамматички проблем настаје управо онда када се стандардни морфолошки симбол одређеног рода употреби као парадигматски индикатор именице чији је природни род супротног тина (случај српскохрватских именица: *слуга, војвода, владика...*)“.

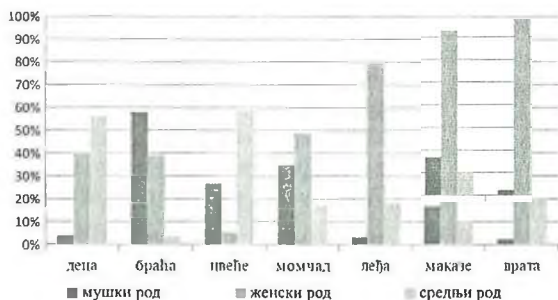
¹⁶ Процент који следе односе се на ученике који су на исти начин одредили граматички род свих десет наведених именица (све именице су сврстали или у мушки или у женски род). Они су дакле препознали да се ради о типу именица са значењем особе мушког пола, али са типичним фемининским номинативним завршетком *-а*. Једанаесторо основаца и осморо средњошколаца је пак неким од наведених именица доделило женску родовну ознаку, неким мушку, а неким средњу, те такве одговоре нисмо узимали и разматрање будући да не откривају јединствен критеријум којим се ученици воде приликом одређивања граматичког рода именица.

¹⁷ Анализа одговора на овај задатак показује нам различит приступ категорији граматичког рода именица код основаца и средњошколаца. Тешко је објаснити зашто је то тако. Може бити да је код ученика основне школе у свести присутан модел одређивања именичког рода помоћу облика показних заменица *тај, та, то*, формиран у нижим разредима основношколског образовања. Средњошколци су пак, након положеног пријемног испита, боље упознати са стањем у нашим граматицама, у којима се инсистира на разликовању природног рода именице (према полу референта) и граматичког рода (према типу деκлинације), те им је парадигма главни критеријум за предиктабилност граматичког рода именице.

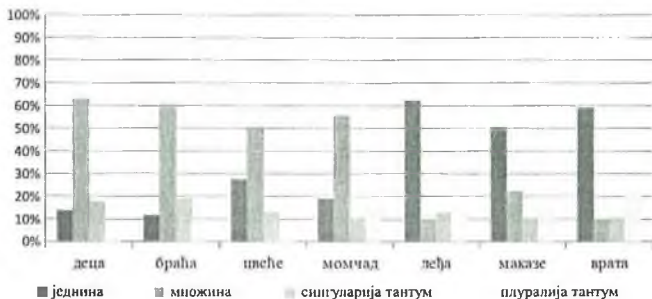
4.6. Последњи задатак на тесту тиче се граматичког рода и броја следећих именица: *деца*, *браћа*, *цвете*, *момчад*, *леђа*, *маказе*, *врата*. Анализа резултата овог задатка показује приличан степен незнања и суштинског неразумевања категорија именичког рода и броја, и на основношколском и на средњошколском узрасту.

Скупне резултате свих анкетираних ученика показују следећи графיקони.¹⁸

Графикон 3. Род

Графикон 4. Број

Подаци са графиконо релевантни за нашу анализу су следећи:

1. У највећем постотку случајева ученици и основне и средње школе су именицу *деца* означавали као средњи род и множину. Погрешни граматички квалификатори ове именице јасно показују лош приступ категоријама рода и броја у основношколској и средњошколској настави. Наиме, 55,8% ученика одговара да је то именица средњег рода, а 63,2% да је у множини. Само 13,7% ученика је исправно означава као једину, односно *сингуларију тантум* (17,9%). За овакве одговоре може се наћи и објашњење: лексичко значење ове именице упућује на множину, а конгруентни атрибут и наставак *-а* одговарају и облику номинатива

¹⁸ Шесторо ученика на ово питање није дало одговор (5,9% од укупног броја анкетираних).

множине именица средњег рода (*ова села*). То значи да је током обраде збирних именица потребно више наглашавати одвојеност њихове семантике од граматичког значења, односно чињеницу да, иако означавају много, граматички су једнина (односно *сингуларија тантум*).

2. Сличне прилике су и код именице *браћа*, коју је 61,1% ученика одредило као множину, а 57,9% као мушки род. Овакав резултат јасно упућује на потребу за темељнијом наставном обрадом збирних именица, као и за (чешћим) навођењем примера из ове именичке класе када се говори о категоријама рода и броја код именица. На оба нивоа образовања, на часовима и обраде и утврђивања, неопходно је што чешће истицати чињеницу да ове именице обликом јединине означавају скупове који имају више од једног члана, али код којих је идеја целине важнија од појединачног, те оне својим граматичким обликом јединине обслежавају тај неиздиференцирани скуп, масу.¹⁹

3. Збирна именица *цвеће* означена је као множина у мањем броју случајева него збирна именица *деца* или *браћа*. Разлог томе може лежати у чињеници да *деца* и *браћа* означавају особе, па се њихови референти лакше схватају као скуп појединачних ентитета него референти именица типа *цвеће*, код којих нису тако јасно разлучени чланови скупа. Осим тога, према збирној именици *цвеће* стоји општа именица која разликује јединину и множину *цвет – цветови*. Збирно образовање онда означава скуп јединки исте врсте који су утопљени у неку неиздиференцирану масу, те се стога лакше перципирају као јединичке форме. Код именица *деца* или *браћа* пак није ишчезао осећај индивидуалности појединачних ентитета скупа, па се зато оне чешће концептуализују као множинска остварења.

4. Посебну групу именица у оквиру овог задатка чине именице из класе *плуралија тантум*: *леђа*, *маказе*, *врата*. Ова група речи граматички се искључиво остварује у плуралској форми.²⁰ Анализа ученичких одговора показала је прилично непознавање провераваних граматичких категорија наведених именица. Близу чак 80% анкетираних ученика је именице *леђа* и *врата* прогласило женским родом, а око 60% обликом јединине.

5. Овакав резултат може указивати на недовољну пажњу која се именицама из категорија *сингуларија тантум* и *плуралија тантум* посвећује у наставној пракси. Да би се ове класе речи исправно схватиле, потребно је истовремено обрађивати њихов род и број, јер без познавања категорије броја не може се исправно одредити ни њихов квалификатор рода. На крају анализе овог задатка

¹⁹ „Једна од мана традиционалног приступа збирним именицама у настави (као и у науци, уосталом) јесте њихова анализа са становишта односа једнина/множина. У настави се често остаје само на овој равни, што код ученика изазива забуну, будући да се ради о именицама код којих је тај однос обједињен у облику сингулара и 'значењу' плурала“ (Јањић и Чутура 2008: 257).

²⁰ Према Стеваповићевој дефиницији, ове су именице граматички (синтаксички) плурал, али семантички сингулар. Љиљана Суботић пак, позивајући се на ставове Ане Вјежбицке, истиче да ове речи, с обзиром на то да одсликавају нашу конвенционалну представу о бипартитивним предметима или о (бројивом односно небројивом) мноштву, семантички не могу бити сингулар (Суботић 1999: 87).

можемо само констатовати да је ученичко знање о роду и броју збирних именица, као и именица које се у нашим граматицама покривају термином *плуралија тантум*, на изузетном ниском нивоу.

5. Закључци истраживања

Након спроведеног истраживања о категоријама граматичког рода и броја именица у основношколској и средњошколској настави можемо констатовати следеће:

1. Када је у питању издвајање из текста свих именица средњег рода, тестирани ученици су најбољи резултат показали код речи *колeно*, *лице* и *око*. То су прототипични представници именица овог рода, са *-о* и *-е* као стандардним неутрумским морфолошким обележјима, те је њихово препознавање и најстабилније. Нешто слабији резултат остварен је код издвајања збирних именица *лишће* и *грање*, а најслабији код именице *доба*. Сасвим је јасно да у наставној обради ове теме, а и сваке друге, треба инсистирати и на нетипичним примерима, тзв. изузецима, како би та граматичка партија била у потпуности савладана, а знање о њој функционално.

Оно што изненађује јесте чињеница да, када је посреди анализа потпуно тачно урађеног задатка, средњошколци показују лошији резултат од основаца. Ово свакако мора бити опомена свим учесницима у наставно-образовном процесу.

2. Што се тиче препознавања именица граматичког женског рода, опет је најмање проблема било код примера *колиба*, будући да је наставак *-а* стандардни морфолошки симбол женског рода. Анализа одговора показује да ученици греше у одређивању рода именица у множини (именице *слуге* и *очи*), али и рода код несистемских примера (именице на *-ост*, са сугласником као типичним обележјем мушког рода). Дакле, у наставној обради ове теме треба наглашавати да се род именица у множини може исправно прочитати преко конгруентног атрибута који је такође у множинској форми. Исто тако, потребно је истицати примере продуктивне грамадикализованости у вези са одређеним именичким суфиксом – случај именица на *-ост*, код којих је суфиксална морфема довољан морфолошки симбол рода.

3. Прилично добар резултат, на оба нивоа образовања, остварен је код именица чији се граматички род не поклапа са полом именичког референта. Наглашавањем чињенице да је значење пре свега лексичко-семантичка категорија и да конгруентни атрибут отклања двојбу око граматичког рода ових именица, проценат грешке може бити сведен на минимум, и на основношколском и на средњошколском узрасту.

4. Када је посреди род именица које реферишу на мушку особу, а по свом номинативном завршетку припадају III деklinационој врсти, по којој се мења већина именица женског рода (тип *деда*, *Никола*), наше истраживање показује

следеће: највећи број основаца сматра да су ове именице граматичког мушког рода, док им средњошколци претежно додељују женску родовну ознаку. То практично значи да се једни држе конгруентног, а други парадигматског критеријума при категоризацији именица по граматичком роду. Узрок овоме је тешко одредити, али је резултат симптоматичан, нарочито ако се имају у виду по истом основу подељени приступи овом граматичком питању, који се могу срести у нашој стручној и научној литератури.

5. Прилично лоше знање ученици и основне и средње школе су показали код граматичког рода именица из категорија *сингуларија тантум* и *плуралија тантум*. Ове граматичке партије су прилично слабо савладане и у настави језика на њима треба посебно инсистирати. Неопходно је истицати чињеницу да су збирне именице граматички увек сингулар, без обзира на њихову семантичку референцију. Користећи се логичким критеријумима и примерима из свакодневног говорног контекста, ученицима ће се приближити појам збирности, као апстрактне граматичке категорије. У обради збирних именица потребно је, дакле, са традиционалног односа *једнина* : *множина* логичким наставним методама прећи на опозицију обележену следећим појмовима – *једнина* : *скуп, класа, мноштво, уређеност, недељивост*. Такође, потребно је извршити класификацију свих именица које су обухваћене термином *плуралија тантум* и нагласити њихове граматички искључиво плуралске форме. За одређивање броја именице добар критеријум може да буде датив: ако се у дативу јавља наставак *-има* или *-ама*, сигурно је у питању множина: *врата – вратима, панталоне – панталонама*, а ако се не јавља, у питању је једнина: *деца – деци, браћа – браћи*. Овакве „олакшице“ умеју да буду веома користан метод у активној настави граматике.

6. Истраживање је јасно показало да су категорије граматичког рода и броја именица, нарочито код нетипичних примера, наставне партије које су недовољно добро савладане, и на основношколском и на средњошколском нивоу. Приказани резултати тестирања ученика сигуран су знак да је неопходна темељнија обрада ових наставних јединица, као и више часова утврђивања и уврштавања пређеног градива, на оба нивоа образовања, како би ученичко знање о наведеним граматичким питањима било и стабилније и функционалније.

ЛИТЕРАТУРА

Барић и др. 1997: Еугенија Барић – Мијо Лончарић – Драгница Малић – Славко Павешкић – Мирко Пети – Весна Зечевић – Марија Зпика, *Хрватска граматика*, II. промијењено издање, Загреб: Школска књига.

Брборић 1999: Вељко Брборић, „Уибеници и приручници за српски језик и књижевност у основној и средњој школи“, *Књижевност и језик*, год. XLVI, св. 4, Београд, 83–92.

Брборић 2004: Вељко Брборић, *Правотис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.

Дешић 1981: Милорад Дешић, „Циљеви и задаци наставе српскохрватског језика“, *Књижевност и језик*, год. XXVIII, св. 2, Београд, 180–184.

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, „Проблем наставе граматике у четвртом разреду основне школе“, *Иновације у настави*, Београд: Учитељски факултет, 57–66.

Ивић М. 1960: Милка Ивић, „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик*, књ. X, Београд: Институт за српски језик САН, 192–211.

Ивић М. 1966: Милка Ивић, „Тииови именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. IX, Нови Сад, 41–47.

Ивић М. 1989: Милка Ивић, „Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XLV, Београд, 27–44.

Илић 2006: Павле Илић, *Српски језик и књижевност у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.

Јањић и Чутура 2008: Марина Јањић и Илијана Чутура, „Иновативни приступ збирним именицама – дидактичко-лингвистички приступ“, *Иновације у основношколском образовању – од постојећег ка могућем*, Београд: Учитељски факултет, 254–263.

Кликовац 2012: Душка Кликовац, *Граматика српског језика за основну школу*, Београд: Креативни центар.

Ковачевић 1951: Србислава Ковачевић, „О именици доба у нашем језику“, *Наш језик*, књ. 2, Београд: Институт за српски језик САН, 246–255.

Корберт 1991: Greville G. Corbett, *Gender*, Cambridge: Cambridge University Press.

Корбет 2000: Greville G. Corbett, *Number*, Cambridge: Cambridge University Press.

Кристал 1998: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, превели Ivan Klajn i Boris Hlebec, predgovor Ranko Bugarski, 2. izdanje, Beograd: Nolit.

Марковић 1954: Svetozar Marković, „О колебљивости слоганја у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу (и о роду ових именица)“, *Питанја књижевности и језика*, књ. 1, Сарајево, 87–110.

Мразовић и Вукадиновић 1990: Павица Мразовић и Зора Вукадиновић, *Граматика српскохрватског језика за странце*, Сремски Карловци – Нови Сад.

Николић 2002/2003: Мирослав Николић, „Природни и граматички род именица“, *Наш језик*, књ. XXXIV, Београд: Институт за српски језик САНУ, 181–194.

Остојић 1999: Бранислав Остојић, „Двородност и комбиновани род у парадигматској структури именица на -а у српском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/2, 97–106.

Пипер и Клајн: Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2013.

Поповић 2000: Љубомир Поповић, „Бивалентни контролори конгруенције: проблем лексикографског описа конгруенције граматичког и семантичког слагања“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 29/1, 65–80.

Ресел 1984: Dr Svetlana Ressel и Dr Gerhard Ressel, „Род, број и антонимија у српскохрватском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 13/1, Београд: Међународни славистички центар, 161–170.

Станојчић и Поповић 2008: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Стевановић 1991: М[ихаило] Стеваповић, *Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнојезичка норма). Увод, фонетика, морфологија*, Београд: Научна књига.

Суботић 1999: Љиљана Суботић, „О категорији броја код именица (plurality tantum)“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 28/2, 87–96.

Тафра 2001: Бранка Тафра, „Разграничавање рода и спола (граматички и лексикографски проблем“, *Расправе Института за хрватски језик и језикословље*, књ. 27, 251–266.

Тафра 2008: Бранка Тафра, „Број и род испочетка“, *Филологија*, бр. 49, Загреб: Хрватска академија знаности и умјетности, 211–233.

Томић 2011: Дина Томић, „О категорији рода код именица“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/3, Београд: Међународни славистички центар, 209–221.

Marijana R. Bogdanović

GENDER AND NUMBER OF NOUNS IN PRIMARY
AND SECONDARY EDUCATION

Summary

This paper is based on the research conducted among pupils in primary and secondary schools, and it deals with the knowledge testing of grammatical gender and number of nouns. Apart from typical examples, what is included into account are collective nouns, nouns that have suffix -a and refer to a male person, as well as nouns that are in our grammar books labelled under the term of *pluralia tantum*.

The results show two things: first, different criteria for the prediction of grammatical gender of nouns among pupils of primary and secondary schools and second, considerable level of ignorance of these categories regarding collective nouns and nouns from *pluralia tantum* group.

In this paper suggestions are given on how to deal with the teaching of this grammatical unit successfully.

Key words: serbian language teaching, nouns, grammatical categories, gender, number.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82+80

КЊИЖЕВНОСТ и језик : часопис Друштва
за српски језик и књижевност Србије и
Друштва за српски језик и књижевност Црне
Горе / главни и одговорни уредник Љиљана
Бајић. – Год. 3, бр. 4/5 (1956)- .-
Београд : Друштво за српски језик и
књижевност Србије : Друштво за српски језик
и књижевност Црне Горе, 1956-. -24 cm

Тромесечно. – Наставак публикације:
Књижевност и језик у школи
ISSN 0454-0689= Књижевност и језик
COBISS.SR-ID 4052482